

زبان‌شناسی متن و انطباق الگوی انسجام با زبان عربی در دیدگاه صاحب‌نظران معاصر عرب

خلیل پروینی^۱، علیرضا نظری^{۲*}

۱. استاد زبان و ادبیات عربی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۲. استادیار زبان و ادبیات عربی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

پذیرش: ۹۳/۱۲/۱۷

دریافت: ۹۳/۱۰/۴

چکیده

زبان‌شناسی متن و موضوعات متعدد مربوط به آن، از جمله عنصر انسجام، پیشینه‌ای نسبتاً جدید در حوزه زبان‌شناسی و به تبع آن، در حوزه‌های نقد ادبی دارد. مانند بسیاری از نظریات زبان‌شناختی و ادبی معاصر، خاستگاه این شاخه علمی نیز غربی است. نظریه‌ها و رویکردهای وارداتی در بین زبان‌شناسان و صاحب‌نظران عرب با بازخوردهای متفاوت همراه است. برخی با نگاهی متعصبانه، بسیاری از نظریات نوظهور در حوزه ادبیات و زبان‌شناسی (بینامتنیت، دریافت، خوانش، ساختگرایی و ...) را در گنجینه میراث ارزشمند عربی موجود می‌دانند که البته در برخی موارد درست است، برخی آن را نگرشی نو و بی‌سابقه در پژوهش‌های زبانی عرب می‌دانند و برخی دیگر با اینکه در رویکردی معتدلانه، کلیت این‌گونه نظریات را غربی می‌دانند، می‌کوشند که نظریات و رویکردهای وارداتی را با آنچه ویژگی‌های متمایز زبان عربی و میراث پر بار لغوی و نقدی عرب می‌دانند تلفیق و به اصطلاح منطبق و بومی‌سازی کنند. در این مقاله، با روشی توصیفی-تحلیلی آراء و ایده‌های صاحب‌نظران معاصر عرب در مورد زبان‌شناسی متن و انطباق انسجام با زبان عربی را بررسی می‌کنیم. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بیشتر این افراد بر عدم تناسب برخی عوامل انسجامی مطرح در الگوی هالیدی با زبان عربی تأکید می‌کنند و می‌کوشند این موارد را با حذف یا افزایش عواملی دیگر، به اصطلاح بومی‌سازی کنند.

واژگان کلیدی: زبان‌شناسی متن، متن، انسجام، صاحب‌نظران معاصر عرب، گفتمان.

Email: a.nazari@hum.ikiu.ac.ir

* نویسنده مسئول مقاله:

۱. مقدمه

زبان‌شناسی معاصر در تعامل با سایر شاخه‌های علمی که گسترش چشمگیری یافته‌اند، به‌صورتی دوسویه ایده‌ها و رویکردهای متعددی را ایجاد و ارائه می‌کند و عرصه‌ای گسترده برای پژوهش‌های بین‌رشته‌ای به‌وجود می‌آورد. امروزه بیشتر این نظریات حتی اگر از جانب اندیشمندان، ناقد و فیلسوفی شرقی مطرح شود، از خاستگاه غربی آن مورد توجه و اشاعه قرار می‌گیرد. چرایی و چگونگی این امر نیازمند پژوهشی مجزا است؛ اما نکته مهم میزان و چگونگی واکنش صاحب‌نظران شرق، از جمله ناقدان یا زبان‌شناسان ایرانی و عرب، به این ایده‌ها و رویکردهای به‌ظاهر وارداتی است. یکی از این شاخه‌های نسبتاً نوظهور زبان‌شناسی متن (با تعابیر متفاوت آن) و الگوی اولیه انسجام‌هالیدی و رقیه حسن است.

فرآیند واکنش زبان‌شناسان و ناقدان ادبی عرب به شاخه‌های جدید علمی در وهله اول ترجمه است. اندکی نمی‌پاید که عرصه ترجمه‌های پیاپی و فراوان جای خود را به اظهارنظر و تألیف می‌سپارد؛ به این صورت که برخی آن را دستاوردی غربی می‌شمارند و به‌کار می‌گیرند و درمقابل، برخی از ایشان آنچه را که به‌عنوان نظریه یا رویکرد جدید مطرح شده، به فلان ناقد، مفسر یا زبان‌شناس و یا فلان موضوع نحوی یا بلاغی منتسب می‌کنند و می‌گویند: «هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا» (یوسف: ۶۵). در این میان، برخی صاحب‌نظران میانه‌رو در نگرشی تلفیقی کلیت نظریه یا رویکرد نقدی و زبان‌شناختی را می‌پذیرند؛ ولی در مواردی با اذعان به تفاوت‌های زبانی، بافتی، فرهنگی و ... ، جرح و تعدیل‌هایی در رویکردهای وارداتی اعمال می‌کنند تا آن را مطابق با ویژگی‌های زبان و ادبیات عربی سازند و به‌اصطلاح بومی‌سازی کنند.

با توجه به اهمیت پژوهش‌های بین‌رشته‌ای و ضرورت اطلاع و شناخت پژوهشگران داخلی در مورد صاحب‌نظران عرب و آرای ایشان، در این پژوهش می‌کوشیم با گردآوری کتابخانه‌ای منابع و روش توصیفی-تحلیلی، برخی اصطلاحات و مفاهیم کلیدی زبان‌شناسی متن را در آثار تألیفی صاحب‌نظران عرب واکاوی کنیم. همچنین، می‌خواهیم رویکرد ایشان به مقوله مهم انسجام را با ذکر نظراتشان دسته‌بندی کنیم که حاوی پردازش این پرسش مهم است که رویکردهای صاحب‌نظران عرب به زبان‌شناسی متن به‌طور عام و مقوله انسجام به‌طور خاص چگونه بوده است. فرضیه مقاله این است که صاحب‌نظران عرب کلیت زبان‌شناسی متن را حوزه‌ای غربی می‌دانند؛ ولی درخصوص انسجام، بیشتر به بومی‌سازی و منطبق کردن آن با زبان عربی متمایل بوده‌اند.

۲. پیشینه تحقیق

با توجه به اینکه می‌توانیم زبان‌شناسی متن را زیرشاخه‌ای از تحلیل گفتمان به‌شمار آوریم، درمورد گفتمان‌کاوی در حوزه ادبیات، پژوهش‌های ارزشمندی انجام شده است. مقاله «روش گفتمان‌کاوی شعر» از فرامرز میرزایی و ناهید نصیحت از پژوهش‌های پیشگام در این عرصه است. آنان به‌صورت کاربردی برخی از عناصر گفتمانی را در تحلیل زبان شعری بررسی کرده‌اند.

اما در حوزه پژوهش‌های متن‌محور، مقالات ارزشمندی در حوزه زبان عربی وجود دارد که فقط به جنبه معنایی توجه ویژه داشته‌اند؛ از جمله «تأملاتی در حوزه معناییابی از متن در زبان و ادبیات عربی» از حمیدرضا میرحاجی، «فرآیند فهم متن در پرتو آرای دانشمندان نحوی و بلاغی (سیبویه و عبدالقاهر)» از حمیدرضا میرحاجی و «بررسی بافت متن از دیدگاه برجسته‌ترین زبان‌شناسان قدیم مسلمان براساس الگوی حازم القرطاجنی» از حمیدرضا میرحاجی و یوسف نظری. در پژوهش‌های یادشده، به بخش معنا در حوزه تحلیل متن توجه شده و بحثی از زبان‌شناسی متن و انسجام در آن‌ها صورت نگرفته است. تنها پژوهشی که تا حدودی پشتوانه تحقیق پیش‌رو به‌شمار می‌رود، مقاله «زبان‌شناسی متن و الگوی انسجام در آرای نحوی، بلاغی و نقدی عربی قدیم» از علیرضا نظری و همکاران (۱۳۹۰) است. در این مقاله، نگارندگان آرای نحویین، بلاغیین و ناقدین برجسته قدیم عرب را بررسی کرده‌اند تا نشانه‌هایی از رویکردهای متن‌محور و نظراتی درمورد آنچه بعدها توسط هالیدی و حسن به‌عنوان عوامل انسجام مطرح شد، در نظرات زبان‌دانان قدیم بیابند؛ بنابراین، نوآوری مقاله پیش‌رو در ارائه آرای صاحب‌نظران معاصر عرب در حوزه زبان‌شناسی متن و چگونگی بومی‌سازی این رویکرد است.

۲-۱. تعریف متن در آثار صاحب‌نظران عرب

واژه «متن» در فارسی معادل «Text» در انگلیسی است. گرچه واژه text با معنای لفظی آن در انگلیسی (بافت) همخوانی دارد، رابطه مشخصی بین معنای لفظی و اصطلاحی «النص» که در زبان عربی معادل متداول text است، یافت نمی‌شود. معنای لفظی این واژه در همه فرهنگ‌های قدیم عرب، تقریباً یکسان و به‌معنی بالا بردن و نمایان کردن است (لسان‌العرب، ذیل نصوص). نص به‌عنوان یک اصطلاح، از قرون اولیه اسلامی کاربرد داشته است؛ با این حال، علمای

اصول، همچون مروزی، زرکشی، قشیری و ...، به تعریف جامعی از متن نرسیده‌اند (حمیری، ۲۰۰۸: ۳۷-۴۷) و نگرش رایج از نظر اصولیین این است که «نص» سخنی است که حاوی حکمی صریح و یقینی باشد؛ بدون گمان، احتمال و تأویل. به عبارت دیگر، نص سخنی است که فقط یک تأویل دارد.

در تعاریف نحوی از متن، عنصر انسجام نقش کلیدی ایفا می‌کند. برینکر^۱ در اولین تعریف خود از متن، آن را «توالی به‌هم‌پیوسته‌ای از جملات» می‌داند (بحیری، ۱۹۹۷: ۹۶).

در این تعاریف، جملات جزئی از متن هستند و متن مجموعه‌ای از جملات که به‌گونه‌ای یک دور را نشان می‌دهد. صرف‌نظر از این مشکل، تعاریف مبتنی بر جمله با مشکل دیگری مواجه هستند؛ اینکه خود جمله نیز هنوز به تعریف متقنی دست نیافته است. به‌طور مثال، صبیحی به‌نقل از مازن الوعر، زبان‌شناس معروف عرب، می‌گوید که در حدود ۲۰۰ تعریف برای جمله وجود دارد (صبیحی، ۲۰۰۸: ۶۷).

برخی تعاریف عمیق‌تر و متضمن نگرش‌های معناشناختی از متن هستند. در این‌گونه تعاریف، دو عنصر پیام‌رسانی و پیوستگی معنایی که از سوی دوبوگراند و درس‌لر از عوامل متن‌وارگی به‌شمار رفته‌اند، نقش کلیدی دارند. برینکر در تعریفی دیگر، از «نشانه» به‌شکل کلی آن فراتر می‌رود، به جنبه معنایی و محوری تکیه می‌کند و می‌گوید: «متن مجموعه منظمی از گزاره‌ها یا ترکیبات گزاره‌ای است که براساس محور-موضوع یا جمله‌های پایه و از طریق روابط منطقی-معنایی با هم ارتباط می‌یابند» (بحیری، ۲۰۰۴: ۱۰۱).

از دید هالیدی و حسن، حجم معیار تشخیص متن نیست. شاید تعریف فرمولی درس‌لر^۲ از متن نیز مؤید نظر بالا باشد که نشان می‌دهد متن می‌تواند از یک جمله و یا یک جمله به‌علاوه یک رابط و یک متن شکل گیرد:

$$T = S (+ C + T)$$

T = متن، S = جمله و C = رابط (بحیری، همان)

«تأکید بر نقش ارتباطی متن امری طبیعی است؛ زیرا ارتباط مهم‌ترین ویژگی زبان است و در نتیجه متن ثبت لفظ به‌لفظ رخداد ارتباطی است (التسجيل الحرفی للحدث التواصلی)» (فقی، ۲۰۰۰: ۳۲/۱). برینکر نیز پس از داخل کردن معنا و پیوستگی معنایی در تعریف متن، برای سومین بار و

با دخالت دادن پیوستگی پراگماتیسمی که از تضمن یک متن در موقعیت ارتباطی برمی‌خیزد، می‌گوید: «متن ارتباط افقی و متدرج از کنش گفتارها است؛ یعنی یک کنش گفتار پیچیده» (بحیری، ۲۰۰۴: ۱۰۱).

عده‌ای هم به رویکردهای مختلف و گاه چندبعدی دست می‌زنند؛ مثلاً برینگر سه تعریف مختلف ارائه می‌کند که «در اولی بر یکپارچگی لغوی و انسجام صوری، در دومی بر انسجام معنایی یا موضوعی و در سومی بر انسجام کاربردشناختی تکیه می‌کند» (عبدالراضی، ۲۰۰۸: ۲۴).

در اینجا، تعریف‌های کوتاه و یک‌بعدی جای خود را به برخی تعاریف چندبعدی و طولانی می‌دهند. ون‌دایک به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین زبان‌شناسان متن معتقد است که مفهوم متن در یک سطح و حتی یک الگوی واحد -مثلاً نحوی- قابل تعیین نیست؛ بلکه نیازمند نظریه‌ای پیچیده است که در آن واحد، سطوح مختلف (واج‌شناسی، نحوی، معنایی و کاربردشناختی) را دربر بگیرد (خمري، ۲۰۰۷: ۵۱). صلاح فضل نیز در کتاب *بلاغه الخطاب و علم النص*، معتقد است که ما «به تعریف مشخص و واضحی از متن نمی‌رسیم؛ بلکه باید مفهوم متن را از مجموع رویکردهای ساختگرایی و نشانه‌شناختی جدید بنا کنیم» (فضل، ۱۹۹۲: ۲۲۹).

متن یک واحد بزرگ زبانی است که هیچ واحد بزرگ‌تری آن را دربر نمی‌گیرد. این واحد بزرگ از اجزای مختلفی تشکیل می‌شود که از لحاظ نحوی در سطح افقی و از لحاظ معنایی در سطح عمودی قرار دارند. سطح اول از واحدهای متنی کوچک‌تر که با اتصالات نحوی به هم پیوسته‌اند تشکیل می‌شود و سطح دوم از تصورات کلی شکل‌گرفته که دارای پیوستگی معنایی و منطقی هستند» (بحیری، ۱۹۹۷: ۱۱۹).

وی در اثر دیگری، با تغییری اندک بر این تعریف تأکید می‌کند (بحیری، ۲۰۰۵: ۵).

اختلاف دیدگاه‌ها در این مورد سبب شده است که برخی زبان‌شناسان عرب نیز از ارائه تعریف جامع برای متن خودداری کنند و بیشتر در فکر ارائه الگوهایی از متن باشند. همچنین، برخی تلاش کرده‌اند در ارائه مفهومی از متن، ویژگی‌هایی را برای آن واحد زبانی ذکر کنند که متن خوانده می‌شود. برای نمونه، آنچه دوبرگراند و درس‌لر در این مورد ارائه کرده‌اند، با استقبال بسیاری، از جمله زبان‌شناسان برجسته عرب در حوزه متن، مواجه شد. الأزرر زناد در کتاب *نسیج النص* (زناد، ۱۹۹۳: ۱۵)، عزه محمد و حسام فرج به این رویکرد تکیه کرده‌اند و فقی می‌نویسد: «بحیری، مصلوح، صبحی ابراهیم، عقیفی و عبدالبدیع همگی تعریف دوبرگراند و

درس‌ر را جامع‌ترین تعریف متن می‌دانند» (عبدالراضی، ۲۰۰۸: ۲۴). محمد مفتاح در پاسخ به اینکه متن چیست، به ذکر ویژگی‌های متن، یعنی انسجام و پیوستگی، استناد می‌کند و تعریف متن را به این دو عنصر (خمیری، ۲۰۰۷: ۴۸) مبتنی بر رویکرد دوبوگراند و درس‌ر مربوط می‌داند.

۳. آرای صاحب‌نظران عرب دربارهٔ زبان‌شناسی متن

۳-۱. متن و گفتمان

زبان‌شناسی متن^۲ همان‌گونه که از نامش پیدا است، شاخه‌ای نو در زبان‌شناسی به‌شمار می‌رود که موضوع بررسی و تحلیل آن متن است؛ ولی باید توجه کنیم که «برخلاف آنچه گاهی تصور می‌شود، زبان‌شناسی متن مکمل زبان‌شناسی جمله یا حتی گسترش دادن آن به سطحی بالاتر با همان ادوات تحلیل و بررسی نیست» (صبیحی، ۲۰۰۸: ۵۹)؛ بلکه بازنگری در واحد پژوهش‌های زبانی از واحدی به‌نام جمله به واحدی متفاوت به‌نام متن است.

با اینکه فقی معتقد است که «اختلافی در این مفهوم (زبان‌شناسی متن)، مانند آنچه در تعریف متن بود، وجود ندارد» (فقی، ۲۰۰۰: ۱ / ۳۵)، هنوز هم برخی درمورد تداخل و اشتراک حوزهٔ زبان‌شناسی متن و تحلیل گفتمان به اتفاق نظر نرسیده‌اند. این اختلاف ناشی از تمایز یا عدم تمایز بین گفتمان و متن است.

برای نمونه، برخی زبان‌شناسی متن را حوزه‌ای مستقل، برخی آن را در داخل تحلیل گفتمان و برخی خود تحلیل گفتمان می‌دانند. فقی از کسانی است که معتقد هستند که تفاوتی بین متن و گفتمان وجود ندارد. وی می‌نویسد که گرچه دیوید کریستال تحلیل گفتمان را به تحلیل زبان گفتاری و تحلیل متن را به تحلیل زبان نوشتاری مربوط می‌داند، بعد از آن تأکید می‌کند که تحلیل چه در متن باشد و چه در گفتمان، شامل همهٔ واحدهای گفتاری یا نوشتاری زبان است به‌همراه تعیین نقش ارتباطی آن‌ها. فقی در ادامه به کتابی از دیورا شفرین^۳ باعنوان *Discourse Markers* استناد می‌کند که نویسنده در آن بر تحلیل گفتمان تأکید کرده است؛ اما در عمل تمام اصطلاحات تحلیل متن هالییدی و حسن را با همان معانی و با همان شیوهٔ تحلیلی به‌کار برده است. فقی نتیجه می‌گیرد که توجیهی برای تقسیم زبان به گفتمان و متن نیست و فرقی بین آن‌دو وجود ندارد (فقی، ۲۰۰۰: ۱ / ۳۵). محمد عابد الجابری نیز فرقی بین متن و گفتمان نمی‌بیند و آن‌دو را به یک مفهوم

می‌داند (خمیری، ۲۰۰۷: ۵۱).

با این حال، سعید یقین برای تمییز و تفاوت بین متن و گفتمان تلاش زیادی کرده است (ثامر، ۱۹۹۴: ۷۵). جمعان بن عبدالکریم نیز در کتابش، متن و گفتمان را به‌طور جداگانه تعریف می‌کند (بن عبدالکریم، ۲۰۰۹: ۲۴-۳۹). به این ترتیب، تعریف دو مفهوم متن و گفتمان نیز به یکی از چالش‌های پیش‌روی زبان‌شناسی متن تبدیل شده و حجمی از پژوهش‌های گفتمان به این موضوع اختصاص یافته است (شرشار، ۲۰۰۶: ۱۵-۱۹).

صرف‌نظر از اختلافی که در مورد متن و گفتمان وجود دارد، باید این تعریف برگرفته از تعاریف مختلف را ارائه دهیم که زبان‌شناسی متن یکی از شاخه‌های زبان‌شناسی است که متون را به‌عنوان واحد کلان زبانی بررسی می‌کند. این بررسی جنبه‌های متنی، مانند انسجام و پیوستگی و انواع آن، ارجاع یا مرجعیت و انواع آن و بافت متن و نقش مشارکین متن (فرستنده و گیرنده) را دربر می‌گیرد و متضمن متن‌گفتاری و متن‌نوشتاری است.

گفتنی است که در زبان عربی، اصطلاحات متعددی برای زبان‌شناسی متن متداول شده است؛ از جمله علم لغة النص، علم اللغة النصی، نحو النص، علم النص، تحلیل الخطاب، لسانیات النص و آجرومیه النص و ... . تعدد اصطلاحات و معادل‌هایی که در زبان عربی متداول هستند، باعث شده است که برخی پژوهشگران این مسئله را بررسی کنند، اصطلاحات به‌کاررفته توسط هر یک از نویسندگان در این حوزه را نقد کنند و در پی یافتن شایسته‌ترین معادل برای زبان‌شناسی متن باشند (نک: قیاس، ۲۰۰۹: ۴۹).

۲-۳. وظیفه و هدف زبان‌شناسی متن

به‌نظر می‌رسد که در حوزه زبان‌شناسی متن، همه مفاهیم کلیدی به‌نوعی خاص به هم گره خورده‌اند و مرتبط هستند. مفهوم متن با متن‌وارگی و مفهوم این‌دو با مفهوم زبان‌شناسی متن و وظیفه این شاخه جدید علمی کاملاً متداخل به‌نظر می‌رسد. با این حال، باید این سؤال مطرح شود که زبان‌شناسی متن صرف‌نظر از تفاوت در تعریف و رویکردهای بسیار متعدد و متفاوتش، به‌دنبال چیست.

برینکر نیز وظیفه زبان‌شناسی متن را این می‌داند که شروط و قواعد عمومی شکل‌گیری متن را که مبانی و اساس متون موجود هستند، به‌شکل منظمی توصیف و اهمیت آن را در درک متن

تیبین کند (عبدالراضی، ۲۰۰۸: ۶۷). واورزیناک نیز با تقسیم زبان‌شناسی متن به سه بخش، تاحدودی به سه وظیفه و کارکرد زبان‌شناسی متن اشاره می‌کند. از دید وی، پژوهش متن باید در راستای موارد زیر باشد: متن‌شناسی نظری (نظریه متن)، متن‌شناسی توصیفی (تحلیل متن) و متن‌شناسی عملی (کاربرد متون) (واورزیناک، ۲۰۰۳: ۳۵). این تقسیم‌بندی وظایف تاحد زیادی دربرگیرنده تمام جنبه‌های مورد نیاز یک علم است؛ یعنی نظریه و امکان تحلیل و کاربرد.

فقی نظرات زبان‌شناسان غربی و عرب را درباره وظیفه زبان‌شناسی متن در دو محور توصیف متنی^۵ و تحلیل متنی^۶ خلاصه می‌کند و در ادامه می‌افزاید که برخی معتقدند این دو وظیفه باید با موضوع «ارتباط» همراه باشند؛ یعنی عملیات تحلیل نباید نقش خواننده و یا دریافت‌کننده را در رمزگشایی و قرائت متن نادیده بگیرد (فقی، ۲۰۰۰: ۵۵ / ۱).

با نگاهی به آنچه گفتیم، تاحد زیادی وظیفه و اهداف اولیه‌ای حاصل می‌شود که از این رشته انتظار می‌رود. صلاح فضل نیز در کلامی، به این وظیفه اولیه اشاره می‌کند و می‌گوید: وظیفه دانش متن توصیف روابط داخلی و خارجی ساختارهای متن در سطوح مختلف و شرح مظاهر متعدد گونه‌های ارتباطی و کاربردی زبان است (فضل، ۱۹۹۲: ۲۴۷).

۴. انسجام از دیدگاه صاحب‌نظران عرب

۴-۱. تعریف انسجام

انسجام برای اولین بار از سوی هالیدی و حسن در کتاب *انسجام در انگلیسی*^۷ مطرح شد؛ بنابراین، بدیهی است که هر تعریف و تشریحی درمورد انسجام از ایده هالیدی و حسن برگرفته شده است. آن‌ها انسجام را یک مفهوم معنایی می‌دانند که به روابط معنایی موجود در متن اشاره دارد (Halliday & Hasan, 1976: 4). انسجام برخاسته از این سؤال کلیدی هالیدی و حسن است که چه

چیز یک متن گفتاری یا نوشتاری را از مجموعه بی‌ربط جملات متفاوت می‌سازد؟

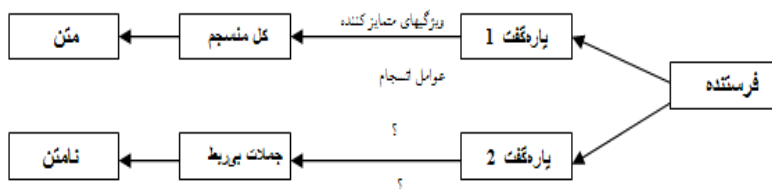
متن یک واحد معنایی است که عناصر آن به واسطه ادوات صریح و ظاهری^۸ و یا کدهایی درونی با هم ارتباط می‌یابند؛ ادوات و کدهایی که نشان می‌دهند چگونه عناصر متن با یکدیگر پیوند دارند. این کدها ابزارهایی دستوری یا واژگانی هستند که گویندگان یا نویسندگان برای بیان ارتباط جملات با یکدیگر به کار می‌گیرند و شنوندگان و خوانندگان نیز انتظار آن را دارند (فرج،

۲۰۰۷: ۷۸).

فقی به نقل از سعد مصلوح، انسجام را ابزاری در راستای استمرار صوری متن معرفی می‌کند و به گفته کریستال در این باره اشاره دارد که انسجام را به بنای صوری و سطحی متن مربوط می‌داند (فقی، ۲۰۰۰: ۱/ ۹۵-۹۶).

تعریف انسجام به نقش و کارکرد آن در ایجاد یک متن کاملاً بستگی دارد. طرحواره محمد خطابی این مطلب را در زیر نشان داده است (خطابی، ۲۰۰۶: ۱۲):

در آثار عربی هم تقریباً به تعداد افرادی که در این باره کتاب تألیف کرده‌اند، اصطلاح رایج شده است و علاوه بر «الانسجام» (احمد مداس، لسانیات النص)، اصطلاحات دیگری مانند «السبک» (حسام احمد فرج و تمام حسان در ترجمه کتاب دبوگراند)، «الربط اللفظی» (عزه شبل محمد)، «الاتساق» (محمد خطابی)، «التضام» (ابوغزاله و حمد)، «التماسک» (عیاشی، ۲۰۰۲)، «الربط النحوی» (سعید بحیری در بیشتر آثارش)، «الترابط الرصفی»، «الإلتئام» و «الترابط» توسط دیگران به‌عنوان معادل cohesion به‌کار رفته است. به این ترتیب، تعدد و تداخل بسیاری در ارائه معادل برای دو اصطلاح «انسجام» و «پیوستگی معنایی» دیده می‌شود (نک: قیاس، ۲۰۰۹: ۲۶). هالیدی و حسن اولین کسانی بودند که بحث انسجام را مطرح کردند. آن‌ها در کتاب هشت‌فصلی *Cohesion in English*، انسجام و عوامل آن را توضیح و تبیین کردند و پنج نوع ابزار انسجام را ارائه نمودند که شبکه‌ای از روابط معنایی را در سطح متن تولید می‌کنند. این پنج ابزار که در پنج فصل به‌صورت جداگانه تشریح شده‌اند عبارت‌اند از: ارجاع، جایگزینی، حذف، وصل و انسجام واژگانی^{۱۳}.

۲-۴. رابطه انسجام و دریافت‌کننده

بیشتر زبان‌شناسان متن، انسجام را امری در درون متن می‌دانند؛ ولی کسانی مانند براون، یول و آدامز معتقدند که انسجام در ذهن خواننده شکل می‌گیرد. نویسندگان عرب نیز از این موضوع مهم غافل نبوده‌اند. شاید به همین دلیل، خطابی بعد از ارائه طحواره انسجام تنها نقص آن را در نظر نگرفتن «دریافت‌کننده»، چه خواننده و چه شنونده، می‌داند و معتقد است که هالیدی و حسن فقط به صورت ضمنی به آن اشاره کرده‌اند (خطابی، ۲۰۰۶: ۱۳). ابوخرمه با وجود ستایش هالیدی و حسن به دلیل دقت روشمندان، از آن‌ها خرده می‌گیرد که نتوانسته‌اند به این سؤال ساده پاسخ دهند که اگر متنی در درون آن است، چرا بین دو فرد هم‌زبان، در متن بودن یک متن اختلاف‌نظر وجود دارد (ابوخرمه، ۲۰۰۴: ۸۴).

مایکل هویی (۱۹۹۱) ضرورت توجه به اینکه آیا انسجام به‌وضوح و توسط نویسنده در متن ایجاد می‌شود و خواننده به دنبال کشف آن است و یا اینکه آن را در فرآیند تفسیر متن دریافت می‌کند را مطرح کرده و معتقد است که دو رویکرد وجود دارد؛ رویکردی که خوانندگان را به اسفنج تشبیه می‌کند که متن را به خود جذب می‌کنند و رویکردی که معتقد است خوانندگان به‌نحو مؤثری متن را بازنویسی می‌کنند. وی در ادامه این سؤال را می‌پرسد که آزادی عمل خواننده در تفسیر جملات پیوسته تا چه حدی است. او این آزادی را زیاد نمی‌بیند؛ زیرا توانایی ایجاد معنا بیش از ابتکار خواننده، بر ابزارهای زبانی تکیه دارد و در نتیجه این آزادی محدود می‌شود (نک: محمد، ۲۰۰۷: ۱۰۰).

نگرش افراطی به نبودن انسجام در متن را شاید در رویکردهای ساختارشکنانه، به‌ویژه نزد ژاک دریدا، بیابیم که به‌کلی قدرت متن را دچار تردید می‌کند. وی که به قرائت‌های مختلف و نسبی و غیریقینی از متن معتقد است، امکان صحبت درباره انسجام را نفی می‌کند و حتی بر اختلاف و تضاد در متن تأکید می‌کند. او می‌گوید: «من هیچ متنی را به‌عنوان یک مجموعه منسجم بر نمی‌شمارم. هیچ متن منسجمی وجود ندارد» (تامر، ۱۹۹۴: ۴۸).

گرچه منظور دریدا از انسجام، معنایی کلی است (نه معنای اصطلاحی معادل cohesion)، افراد دیگری نیز آرای نزدیک‌تر به وی داشته‌اند. آدامز به عدم تجلی انسجام در متن و گفتمان معتقد است. وی در دیدگاهی شبیه ایده براون و یول، معتقد است که متن در داخل عمل تأویلی^۴،

توسط خواننده انسجام می‌یابد و بنابر گفته وی، «انسجام متن ویژگی زبانی نیست که ملفوظات آن را محقق کنند؛ بلکه در درجه اول این تأویلگر است که به این ملفوظات معنا می‌دهد و صرفاً بعد از پایان کار، حکم به انسجام و یا عدم انسجام متن می‌دهد» (مداس، ۲۰۰۷: ۴).

براون و یول هم آشکارا انسجام را یک داده یا چیزی موجود نمی‌دانند که فقط باید به جست‌وجو و کشف آن پرداخت؛ بلکه از نظر آن‌ها، انسجام چیزی است که [توسط خوانندگان] ایجاد می‌شود (براون و یول، ۲۰۰۰: ۲۳۶-۲۳۷). به نظر می‌رسد که براون و یول به عنوان دو زبان‌شناس با رویکرد ارتباطی، تعریفی متفاوت از انسجام دارند که با نگرش کاربردی‌شناختی آن‌ها مطابق است و اصولاً آنچه از دید دیگران انسجام و عامل متن‌وارگی تلقی می‌شود، از نظر آن‌ها معنایی بسیار عام یافته و پیوستگی صوری و معنایی متن در رابطه با کاربرد و درک آن را شامل می‌شود. محمد خطابی «انسجام» براون و یول را انسجام تأویل و تفسیر تلقی می‌کند، نه انسجام متن و گفتمان (خطابی، ۲۰۰۶: ۵۱). چه بسا همین نگاه متفاوت به معنی انسجام فقی را وادار کرده که در ارائه عوامل انسجام، عناصر صوری را با مباحث پیوستگی معنایی ترکیب کند، نگرشی تلفیقی از آن بیرون دهد و در ادامه همانند افراد مذکور به اهمیت خواننده اشاره کند و معتقد باشد که باید به دنبال تربیت خواننده ایده‌آل باشیم؛ خواننده‌ای که به خوبی ابزارها و ادوات انسجام را بشناسد (فقی، ۲۰۰۰: ۱۱۰-۱۱۲).

۳-۴. رابطه انسجام و پیوستگی معنایی

دو ویژگی انسجام و پیوستگی معنایی^{۱۵} از جمله ویژگی‌های متن هستند که رابطه تنگاتنگی با هم دارند. شاید تداخل و اطلاق اصطلاحاتی مشابه و گاه یکسان به دو جنبه صوری و معنایی متن بر این تداخل دامن زده باشد. این امر در آثار و آرای نویسندگان عرب به شکل قابل توجهی خودنمایی می‌کند. رابطه انسجام و پیوستگی بیشتر مواقع رابطه‌ای متداخل و درهم‌تنیده است که گاهی جداسازی آن ناممکن و چه بسا باعث خلط مبحث بین برخی پژوهشگران شده است (بن‌عبدالکریم، ۲۰۰۹: ۲۲۴). این نظر شاید در عوامل ادوات ربط تاحدودی صحت داشته باشد؛ ولی وقتی «بتوان امکانات انسجام را در سطح رویین متن جست‌وجو کرد، درحالی که پیوستگی در ساخت عمیق و سطح زیرین متن نمود می‌یابد» (قاسم، ۲۰۰۲: ۵۷)، تاحدود زیادی این دو

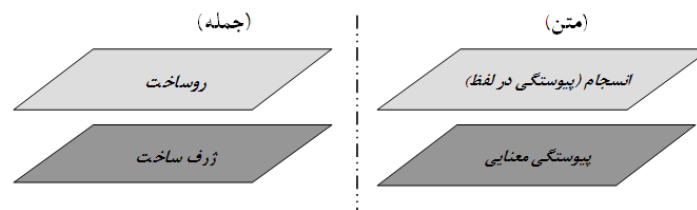

تفکیک‌پذیر هستند و به عبارتی «انسجام یعنی جنبه لغوی یا صوری متن و پیوستگی یعنی جنبه معنایی و مضمون متن» (عبدالراضی، ۲۰۰۸: ۲۸).

ارتباط انسجام و پیوستگی معنایی ارائه‌دهنده هسته حقیقی متن یا سطرها است که گاهی خود جمله‌ها بیانگر آن نیستند؛ بلکه استنباطی است که خواننده با تکیه بر همین رابطه‌ها و آگاهی از موقعیت خاص متن و مشارکین آن به دست می‌آورد (فرج، ۲۰۰۷: ۸۱).

در این خصوص، برخی هم معتقدند که رابطه انسجام لفظی و پیوستگی معنایی رابطه ترادف نیست؛ زیرا انسجام بین عناصر داخل متن در سطح روساخت واقع می‌شود و بر پیوستگی متن می‌افزاید؛ اما این به معنی پیوستگی معنایی نیست. در یک متن مکتوب، پیوستگی معنایی زمانی محقق می‌شود که جمله‌ای به جمله دیگر در پاراگراف‌ها مرتبط و پاراگراف‌ها هم با یک توالی منطقی، در متن عرضه شوند (محمد، ۲۰۰۷: ۱۰۰).

نگارنده معتقد است که رابطه انسجام و پیوستگی معنایی از دید خواننده‌ای که با متن مواجه می‌شود، رابطه‌ای دیالکتیک است؛ به عبارتی «متنی که اجزای پراکنده و ازهم‌گسیخته داشته باشد، حتماً ازهم‌گسیختگی معنایی هم خواهد داشت و فهم آن ناممکن [خواهد بود]» (صبیحی، ۲۰۰۸: ۸۸) و متنی که معنای منسجمی نداشته باشد، در برخورداری از عوامل انسجام دچار خدشه و نقص می‌شود؛ زیرا روابطی که در سطح رویین متن وجود دارند، ضرورتاً حاوی میزانی از معانی هستند که ارتباط رویین، متناظر و مطابق با آن ایجاد شده است. به این ترتیب، می‌توانیم رابطه انسجام و پیوستگی معنایی را به دو مقوله روساخت و ژرف‌ساخت (دو مقوله مهم در نحو زایشی گشتاری) تشبیه و به صورت زیر بازنمایی کنیم:

۵. صاحب‌نظران عرب و انطباق انسجام با زبان عربی

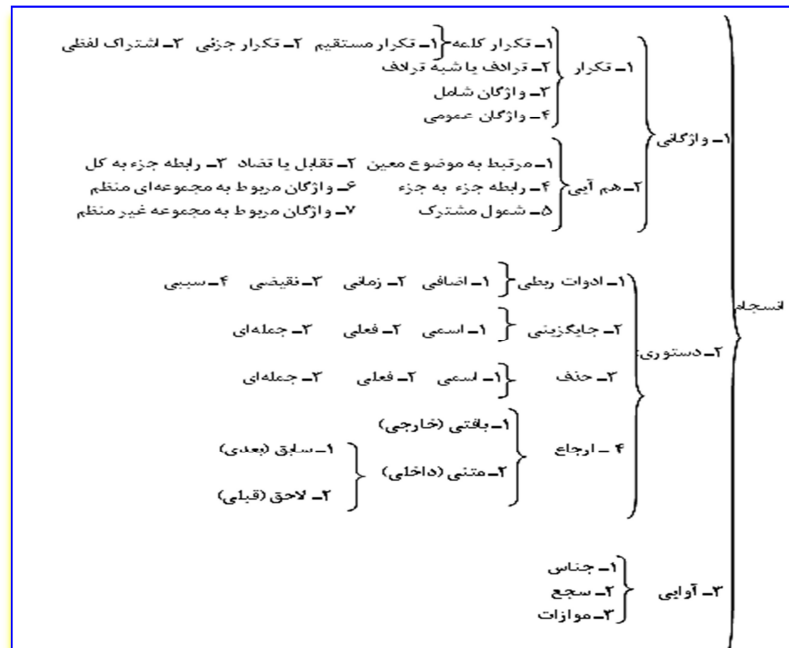
با توجه به اینکه هالیدی و حسن انسجام و عوامل آن را با تکیه بر زبان انگلیسی ارائه کرده‌اند،

طبیعی است که برخی از این عوامل در زبانی همچون عربی کارکرد متفاوتی داشته باشند و یا عاملی که در زبان‌های غربی از فراوانی برخوردار است در عربی کاربرد نداشته باشد؛ همان‌طور که خود پژوهشگران غربی نیز در تعداد عوامل انسجام اتفاق کامل ندارند. ازدید عبدالراضی، «این تفاوت به چگونگی تحلیل متن و تعدد اصطلاحاتی که به هریک از عوامل امکان اطلاق می‌شود، برمی‌گردد» (عبدالراضی، ۲۰۰۸: ۱۲۴). با توجه به نکته مهم بالا و با بررسی صورت‌گرفته در آثار صاحب‌نظران عرب، رویکرد آن‌ها را می‌توانیم در سه دسته یا جهت زیر ارائه کنیم:

۱-۵. رویکرد وابسته به الگوی اصلی

گرچه هر زبانی دارای ویژگی‌های خاصی است که برخورداری آن از عوامل انسجام را با زبان دیگر متفاوت می‌سازد، نباید آنقدر از الگوی مطرح‌شده دور شویم که دیگر نتوانیم پژوهشی را به آن منتسب کنیم. گرچه خود هالیدی و حسن به نکته‌ای مهم درباره ادوات انسجام اشاره و به سیال بودن برخی عوامل توجه کرده‌اند، می‌نویسند که تقسیم‌بندی مطرح‌شده در مورد ابزارهای انسجام تقسیم‌بندی محضی نیست و زمانی که دو بعد زبانی دستور و معنا مورد نظر باشند، یک عنصر می‌تواند براساس برخی معیارها جزو یک گروه و از لحاظ برخی معیارهای دیگر به گروه دیگری متعلق باشد (Halliday & Hasan, 1976: 88).

یکی از کسانی که با همین دیدگاه عوامل انسجام را ارائه و تبیین کرده‌اند، عزه محمد است. وی در توضیح و تبیین عناصر انسجام، خود را مقید به الگوی هالیدی می‌داند؛ ولی در جایی که الگوی آن‌دو را دارای خلأ یا نقصی دیده، آن را با تکیه بر الگوهای دیگر تکمیل کرده است. وی در بخش واژگانی و دستوری، عیناً الگوی هالیدی را به‌کار برده است؛ اما با توجه به ویژگی‌های زبان عربی، بخشی را به‌عنوان انسجام آوایی مطرح و بر موارد مهمی، از جمله سجع و موازات، در انسجام متون به‌ویژه ادبی تأکید کرده است. عناصر انسجام در اثر وی که دو بعد نظری و تطبیقی دارد، به‌صورت زیر است (بازنویسی از محمد، ۲۰۰۷: ۹۹-۱۲۶):

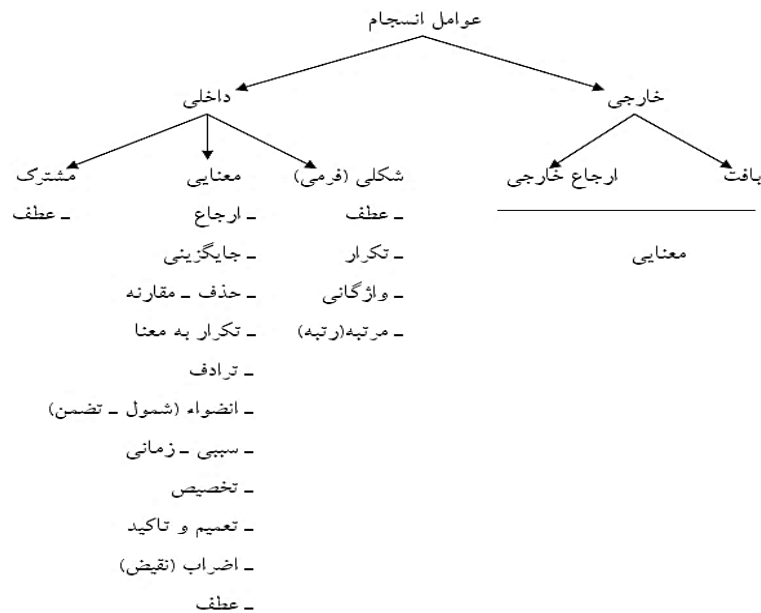

نویسنده مهم دیگری که چنین نگرشی داشته، حسام احمد فرج است. وی در کاربستی مشابه عزه شبل محمد، درکنار عوامل واژگانی و دستوری، بر اهمیت انسجام آوایی تأکید کرده و آن را درکنار عوامل انسجامی دیگر بر متون ادبی به‌کار می‌برد. ماده پژوهش وی چهل رساله اخوانیه است که به‌غیر از تفاوت در نامگذاری اصطلاحات، تشابه زیادی به رویکرد عزه محمد دارد. نکته جالب عدم توجه به عامل انسجام دستوری جایگزینی و درمقابل، توجه خاص به انسجام آوایی است (فرج، ۲۰۰۷: ۱۲۶).

لینده قیاس نیز در بررسی انسجام و پیوستگی در مقامات بدیع‌الزمان همدانی، ضمن تکیه بر الگوی اصلی، برخی عوامل، مانند عوامل واژگانی را با تفصیل و برخی مانند جایگزینی را گذرا بررسی کرده است (رک: قیاس، ۲۰۰۹: ۹۷-۱۲۸).

۲-۵. رویکرد تلفیقی

درمقابل نویسندگان دسته بالا، برخی نویسندگان عرب به تفاوت رویکردها و زبانها توجه بیشتری کرده‌اند؛ در نتیجه عوامل انسجام در آثار آنها دستخوش تغییر شده است. فقی که یکی از بارزترین آنها است، می‌گوید: گرچه زبان‌شناسی متن در صورت‌ها یا الگوهای غربی شناخته شده و عوامل انسجام مطابق با زبان‌های غربی ذکر شده است، عوامل بسیاری با آنچه در عربی وجود دارد تطابق دارند و حتی همه آنها را می‌توانیم بر زبان عربی تطبیق کنیم؛ اما باید آنچه را که با طبیعت زبان عربی بیگانه است، کنار بگذاریم تا متهم نشویم که متون عربی را مطابق نظریات غربی قرار می‌دهیم (فقی، ۲۰۰۰: ۱/ ۱۱۶-۱۱۷). به همین دلیل، خود وی یک الگوی تلفیقی از عوامل انسجام ارائه می‌کند که ترکیبی از آرای متفاوت و مبتنی بر عناصر صوری، معنایی و بافتی است (فقی، ۲۰۰۰: ۱/ ۱۲۰):

در این نگرش، حد و مرز مشخصی بین آنچه درون‌متنی و آنچه برون‌متنی است و آنچه

معنایی و آنچه لفظی و صورتی است دیده نمی‌شود و مشخص نیست که در تحلیل متن، چگونه باید این عناصر مشترک را تحلیل کرد.

محمد خطابی نیز در شیوه‌ای خاص، ابتدا آراء و نظرات غربی را جمع‌بندی می‌کند و سپس به جمع‌بندی و خلاصه‌داده‌هایی می‌پردازد که در آثار علمای قدیم عربی بوده‌اند. وی در مرحله بعد، با تلفیق نگرش غربی و میراث عربی، نسخه جدیدی در تحلیل متن ارائه می‌کند. وی انسجام متن را ترکیبی از سه جنبه سطح متن (الاتساق)، سطح معنایی و سطح کاربردی می‌داند. البته او اصطلاح «اتساق» را با معنایی عام‌تر به‌کار می‌برد و با تکیه بر تعدادی از اصطلاحات میراث متن‌محور عربی، آن را به‌صورت زیر تقسیم‌بندی می‌کند (بازنگارش از خطابی، ۲۰۰۶: ۲۱۱).

رویکرد محمد خطابی بسیار جامع‌نگرانه است. او کوشیده است که عناصری از علوم بلاغی و نقدی قدیم عرب را در بین این عناصر بگنجانند؛ در نتیجه عاملی مانند «رد العجز علی الصدر» را که یکی از آرایه‌های ادبی است و در ذیل عامل هم‌آبی قرار می‌گیرد، به‌صورت جداگانه و منفرد در ذیل عوامل انسجام واژگانی قرار داده است. این الگو تلفیقی از همه جنبه‌های تحلیل متن است

و در نتیجه، حتی دو سطح بلاغی و کاربردشناختی نیز در بین عوامل انسجام متن (با اصطلاح انسجام رایج شده متفاوت است) گنجانده شده است.

با این حال، از جنبه کاربردی و کاربرستی، خطابی نیز نتوانسته است در نمونه‌های تحلیلی خود، همه این عوامل را به شکلی کلی و جامع پیاده کند. رویکرد وی با وجود تلاشش در ارائه یک الگوی عربی‌شده انسجام، کمی پیچیده و متداخل به نظر می‌رسد و چه بسا بتوانیم آن را یک رویکرد کلی در مورد تحلیل متن بدانیم، نه فقط یک ویژگی متنی (انسجام).

۳-۵. رویکرد عربی محض

نویسندگان دیگری هم هستند که این عوامل را با تکیه بر برخی از ویژگی‌های خاص زبان عربی ارائه کرده‌اند. محمد العبد عوامل انسجام را شامل موارد زیر می‌داند:

۱- اسناد به ماقبل	۲- ارتباط سببی	۳- تخصیص	۴- ارتباط زمانی
۵- مقابله	۶- سوال و جواب	۷- إضراب و دیگر ادوات	

حماسه عبداللطیف عوامل دیگری همچون موقعیت اعرابی، حالات اعرابی و علامت‌های اعراب را هم که به عنوان عناصری در توضیح و رفع ابهام عمل می‌کنند، در انسجام دخیل می‌داند (عبداللطیف، ۱۹۹۲: ۴۰-۴۳).

دکتر صلاح فضل عوامل انسجام را در قالب ادوات علی رایجی برمی‌شمارد که بین وقایع وجود دارد و گفتمان بر آن دلالت می‌کند؛ ادواتی مانند لهذا، کذلک و ... (عبدالراضی، ۲۰۰۸: ۱۲۶). حتی در برخی رویکردهای نویسندگان عرب که شاید به شکل یک الگو مطرح نشده‌اند، نکات و مسائل مهمی پیرامون رابطه الگوی انسجام و زبان عربی وجود دارد که بسیار مهم هستند. برای نمونه، اهمیت قابل توجهی که حماسه عبداللطیف به موقعیت و علامت‌های اعرابی داده، از جمله مواردی است که به نظر می‌رسد بعد از این، بسیار بیشتر مورد توجه قرار گیرد؛ موضوعی که فقی و خطابی نیز به آن توجه خاصی نکرده‌اند. این رویکردها با وجود تأکید و اهمیت به نوع خاص

انسجام در زبان عربی، متأسفانه الگوی کاربستی دقیقی ارائه نکرده‌اند و فقط به عناصری اشاره کرده‌اند و شیوه انسجام‌بخشی خاص آن‌ها در زبان عربی را به‌شکل دقیقی ارائه نکرده‌اند.

۴-۵. جمع‌بندی و بررسی رویکردها

گرچه بسیاری از عوامل انسجام همگانی هستند و آن‌ها را می‌توانیم به‌نوعی به زبان عربی تطبیق دهیم، باید بپذیریم که کارآیی این الگو در برخی موارد با سؤالات جدی مواجه است. شاید به همین دلیل بوده که این افراد برای بومی‌سازی آن کوشیده‌اند. با بررسی تطبیقی انسجام در عربی، میزان کارآیی واقعی این الگو در عربی به‌صورت زیر ارزیابی می‌شود:

۱. برخی از عوامل انسجام، ازجمله در جایگزینی و حذف، به‌نظر می‌رسد که بیشتر از آنکه یک عامل انسجامی فراگیر باشند، یک عامل انسجامی مربوط به زبان انگلیسی هستند و در زبان عربی کمتر خودنمایی می‌کنند. برای نمونه، حذف فعل در زبان عربی و کاربرد فعل کمکی در پاسخ کوتاه و موارد دیگر را نمی‌توانیم در زبان عربی تطبیق دهیم. در جایگزینی نیز با اینکه به‌نظر می‌رسد که این عامل ممکن است در هر زبانی خاصیت انسجامی بالایی داشته باشد، در زبان عربی، به‌ویژه در جایگزینی اسمی و فعلی، کاربرد چندانی ندارد.

۲. در زبان عربی، برخی عوامل مانند اشاره، موصول و ارجاع مقایسه‌ای بیش از آنکه یک عنصر ارجاعی باشند، یک عنصر پیوندی به‌نظر می‌رسند. علت مهمی که در اینجا می‌توانیم بیان کنیم، فاصله صفری است که معمولاً بین موصول و اسم اشاره و مرجع آن‌ها وجود دارد. این مسئله در ارجاع مقایسه‌ای کاملاً مشخص است؛ در نتیجه ضرورت دارد که در مورد این عامل در زبان عربی تجدیدنظر شود؛ همان‌طور که در پژوهش‌های تطبیقی انجام‌شده در زبان عربی، برای این عامل چندان جایگاه و اهمیتی درنظر گرفته نمی‌شود؛ مانند پژوهش‌های عزه محمد، حسام احمد فرج، فقی و ... .

۳. با نگاه به عناصر زبانی موجود در زبان عربی، درمی‌یابیم که در مورد برخی از این عناصر، مانند «إن»، «أن»، «لام ابتدا» یا «لام مزحلقه»، حروف متعددی که در برخی موارد بر جواب قسم و جواب شرط می‌آیند و ... ، غفلت شده است و به عبارت دیگر یا باید به‌عنوان اضافاتی بر ادوات شرط و سببی و یا ادوات پیوندی به‌شمار آیند و یا در راستای عربی‌سازی انسجام، در بین انواع خاصی از ادوات پیوندی درنظر گرفته شوند. همچنین، مشخص نیست پیوندی را که بین جملات

وصفیه یا حالیه با پیش از خود ایجاد شده است و لزوماً نیز باید بدون حضور ادوات پیوندی (حرف واو) باشد، به چه نوعی از ادوات پیوندی باید ملحق و مربوط بدانیم.

۵. شاید مهم‌ترین سؤال درمورد کارآیی الگوی انسجام در زبان عربی، مسئله اعراب و جایگاه بسیار مهم آن در پژوهش‌های زبان‌شناختی زبان عربی باشد؛ به‌گونه‌ای که بخش اعظم پژوهش‌های قدیم و جدید عربی در حوزه علم نحو و به‌ویژه مسئله اعراب بوده است.

۶. نتیجه‌گیری

رویکرد برخی از صاحب‌نظران عرب در همه امور مربوط به زبان‌شناسی متن، نقادانه بوده است؛ به‌طوری که در همه مفاهیم اساسی، مانند متن، متن‌وارگی، زبان‌شناسی متن، انسجام، پیوستگی و اهداف و انواع آن، به صرف ترجمه عمل نکرده‌اند و آراء و نظریات مبتنی بر ویژگی‌های متمایز زبان عربی و میراث نحوی، نقدی و بلاغی قدیم عربی را ارائه کرده‌اند.

صاحب‌نظران و زبان‌شناسان معاصر عرب در مفاهیم اساسی این حوزه، همچون «متن»، «زبان‌شناسی متن» و ...، چندان اختلاف نظر نداشته‌اند و حتی دیدگاه‌های آن‌ها بیشتر براساس نظرات صاحب‌نظران غربی است. البته هریک از ایشان در معادل‌یابی این اصطلاحات و همچنین انسجام و پیوستگی، راه خود را رفته‌اند و اصطلاحات متعددی در این حوزه رواج یافته است.

مهم‌ترین بخش مورد چالش، الگوی انسجام بوده است که در آن سه نگرش تاحدی متفاوت زیر دیده می‌شود:

۱. رویکرد وابسته که در آن نویسندگان عرب (عزه محمد، حام فرج، لینده قیاس، الهام ابوغزاله و علی خلیل حمد) حداقل تغییر را در عناصر انسجامی مطرح در الگوی هالیدی و حسن اعمال کرده‌اند و به عباتی به آن وابسته بوده‌اند.

۲. رویکردی که شالوده اصلی الگوی نویسندگان (ابراهیم الفقی و محمد خطابی) براساس الگوی اصلی انسجام است؛ اما از عوامل و عناصر مهم زبانی مختص عربی غافل نبوده‌اند و الگوی تلفیقی ارائه داده‌اند.

۳. رویکرد محض عربی که در آن، نویسندگان (محمد العبد، حماسه عبداللطیف و حتی صلاح فضل) به دسته‌بندی و ارائه الگویی خاص و براساس ویژگی‌های متمایز عربی توجه کرده‌اند.

با بررسی پژوهش‌های تطبیقی و همچنین تجربیات تطبیقی نویسنده، این موضوع مهم

در مورد الگوی انسجام نمایان می‌شود که گرچه تطبیق برخی عناصر انسجام -مانند ارجاع و انسجام واژگانی- در عربی بلامانع است، برخی عناصر دیگر -مانند جایگزینی و حذف فعلی- در عربی مصداقی ندارند و زبان عربی عناصر زبانی خاص و ویژگی متمایزی مانند اعراب دارد که باید در رویکردهای نوین متنی، به آنها توجه شود.

۷. پی‌نوشت‌ها

1. Brinker
2. Dressler
3. text linguistics
4. Deborah Schiffrin
5. T. description
6. T. analysis
7. *Cohesion in English*
8. explicit cohesive ties
9. reference
10. substitution
11. ellipsis
12. conjunction
13. lexical cohesion
14. activate interpretative
15. coherence

۸. منابع

- ابوخرمه، عمر (۲۰۰۴). *نحو النص: نقد النظرية و بناء أخر*. أربد: عالم الكتب الحديث.
- بحیری، سعید حسن (۱۹۹۷). *علم لغة النص*. قاهره: الشركة المصرية للنشر لونجمان.
- ----- (۲۰۰۴). *علم لغة النص المفاهيم والإتجاهات*. قاهره: مؤسسة المختار.
- ----- (۲۰۰۵). *دراسات لغوية تطبيقية في العلاقة بين البنية والدلالة*. قاهره: مكتبة الآداب.
- براون، ج.ب و جرج یول (۲۰۰۰). *تحليل الخطاب*. ترجمه محمد لطفی الزلیطی و منیر التریکی. بیروت: افریقیا الشرق.

- بن عبدالکریم، جمعان (۲۰۰۹). *اشکالیات النص (دراسة لسانیة نصیة)*. بیروت: المركز الثقافی العربی.
- ثامر، فاضل (۱۹۹۴). *اللغة الثانية (فی إشکالیات المنهج و النظریة و المصطلح فی الخطاب النقدي)*. دارالبيضاء: المركز الثقافی العربی.
- حمیری، عبدالواسع (۲۰۰۸). *الخطاب و النص*. بیروت: مجد.
- خطابي، محمد (۲۰۰۶). *لسانیات النص*. ط ۲. دارالبيضاء: المركز الثقافی العربی.
- خمري، حسين (۲۰۰۷). *نظرية النص*. الجزائر: منشورات اختلاف.
- زناد، الأزهر (۱۹۹۳). *نسیج النص*. الدارالبيضاء: المركز الثقافی العربی.
- شرشار، عبدالقادر (۲۰۰۶). *تحليل الخطاب الادبی و قضايا النص*. دمشق: منشورات اتحاد الكتاب العرب.
- صبيحي، محمد الأخضر (۲۰۰۸). *مدخل الى علم النص و مجالات تطبيقه*. قاهره: الدار العربية للعلوم ناشرون.
- عبدالراضي، احمد محمد (۲۰۰۸). *نحو النص بين الأصالة و الحدائه*. ط ۲. قاهره: مكتبه الثقافه الدينيه.
- عبداللطيف، حساسة محمد (۱۹۹۲). *بناء الجملة العربية*. القاهرة: دارالشروق.
- عياشي، منذر (۲۰۰۲). *الأسلوبية و تحليل الخطاب*. حلب: مركز الإنماء الحضاري.
- فان دايك. تون. إ (۲۰۰۱). *علم النص مدخل متداخل الاختصاصات*. ترجمة سعيد حسن بحيري. قاهره: دارقاهره للكتاب.
- فرج، حسام احمد (۲۰۰۷). *نظريه علم النص*. قاهره: مكتبة الآداب.
- فضل، صلاح (۱۹۹۲). *بلاغة الخطاب و علم النص*. كويت: سلسله عالم المعرفة.
- فقي، صبحي ابراهيم (۲۰۰۰). *علم اللغة النصي، بين النظرية و التطبيق*. قاهره: دار قباء للطباعة و النشر و التوزيع.
- قاسم، رياض زكي (۲۰۰۲). *تقنيات التعبير العربي*. ط ۲. بيروت: دارالمعرفة.
- قیاس، لينده (۲۰۰۹). *لسانیات النص النظرية و التطبيق*. قاهره: مكتبة الآداب.

- محمد، عزة شبل (۲۰۰۷). *علم لغة النص*. قاهره: مكتبة الآداب.
- مداس، أحمد (۲۰۰۷). *لسانيات النص نحو منهج لتحليل الخطاب الشعري*. إربد: عالم الكتب الحديث.
- میرحاجی، حمیدرضا (۱۳۸۹). «تأملاتی در حوزه معنی‌یابی از متن در زبان و ادبیات عربی». *پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی (جستارهای زبانی)*. ش ۱. صص ۱۳۹-۱۵۸.
- میرحاجی، حمیدرضا (۱۳۸۷). «فرآیند فهم متن در پرتو آرای دانشمندان نحوی و بلاغی (سیبویه و عبدالقاهر)». *مجله انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی*. ش ۱۰. صص ۵۷-۷۶.
- میرحاجی، حمیدرضا و یوسف نظری (۱۳۹۲). «بررسی بافت متن از دیدگاه برجسته‌ترین زبان‌شناسان قدیم مسلمان براساس الگوی حازم القرطاجنی». *جستارهای زبانی*. ش ۱۴. صص ۱۷۹-۱۹۷.
- میرزایی، فرامرز و ناهید نصیحت (۱۳۸۴). «روش گفت‌مان‌کاوی شعر». *مجله انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی*. ش ۴. صص ۴۵-۷۰.
- نظری، علیرضا، پروینی، خلیل، روشنفکر، کبری و فردوس آقاگلزاده (۱۳۹۰). «زبان‌شناسی متن و الگوی انسجام در آرای نحوی، بلاغی و نقدی عربی قدیم». *مجله ادب عربی*. ش ۳. صص ۸۳-۱۱۲.
- واورزیناک، زتسیسلاف (۲۰۰۳). *مدخل الی علم النص، مشکلات بناء النص*. ترجمه سعید حسن بحیری. قاهره: مؤسسة المختار.

References:

- Abd-o-Allatif, H.M. (1992). *Structure of Arabic Sentence*. Cairo: Dar-alshuroogh [In Arabic].
- Abd-o-Alrazi, A.M. (2008). *Text Grammar between Tradition and Modernity*. Cairo: Library of Religious Culture [In Arabic].
- Abu Kharama, O. (2004). *Text Grammer*. Jordan, Irbid: Alam-o-alkotob-alhadith [In Arabic].
- Ayyashi, M. (2002). *Stylistics and Discourse Analysis*. Aleppo: Civilizational

- Development Center [In Arabic]
- Bihary, S.H. (1997). *Text Linguistics*. Cairo: The Egyptian Publishing Company-Longman [In Arabic].
  - Bihary, S.H. (2004). *Text Linguistics. Concepts & Approaches*. Cairo: Almokhtar Corporation [In Arabic].
  - Bihary, S.H. (2005). *Applied Lingual Researches in Relation between Structure & Meaning*. Cairo: Maktaba-Aladab [In Arabic].
  - Bin Abdolkarim, J. (2009). *Issues of Text (Text Lingul Research)*. Bierut: Arab Cultural Centre [In Arabic].
  - Brown. G. & G. Yule (2000). *Discourse Analysis*. Translation by: Mohamed Lotfi Alzalidi & Monir Altariki. Bierut: Afriqia Alshargh [In Arabic].
  - Faqi, S.I. (2000). *Text Linguistics Between Theory and Application*. Cairo: QABA House for Printing and Publishing and Distribution [In Arabic].
  - Faraj, H.A. (2007). *theory of text*. Cairo: Maktaba-Aladab. [in Arabic].
  - Fazl, S. (1992). *Rhetoric of Discurse & Text Linguistics*. Kuwait: Alam-o-Almarfa [In Arabic].
  - Halliday & H. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
  - Himyari, A. (2008). *Discourse & Text*. Bierut: Majd [In Arabic].
  - Khatlatabi, M. (2006). *Text Linguistics*. Casablanca: Arab Cultural Centre [In Arabic].
  - Khmri, H. (2007). *Theory of Text*. Algiers: Ikhtilaf Pabliish [In Arabic].
  - Midass, A. (2007). *Text Linguistics, Toward A Method for Poetic Discourse Analysis*. Jordan, Irbid: Alam-o-alkotob-alhadith [In Arabic].
  - Mirhaji, H.R. & Y. Nazari (2013). "Investigation of context from ancient distinguished Muslim linguists' viewpoints based on Hāzīm Qartājannī's framework". *Language Related Research*. No. 14. pp. 179-197 [In Persian].
  - Mirhaji, H.R. (2008). "The process of understanding the text In light of opinion

- of syntactic & rhetoric scholars (Sibavayh & Abdolqahir)". *Iranian Association of Arabic Language and Literature Journal*. No. 10. pp. 57-76 [In Persian].
- Mirhaji, H.R. (2010). "Reflections on text meaning in Arabic language and literature". *Language and Comparative Literature Research (Language Related Research)*. No. 1. pp. 139-158 [In Persian].
  - Mirzaei, F & N. Nasihat (2006). "Method of poetry discourse analysis". *Iranian Association of Arabic Language and Literature Journal*. No. 4. pp. 45-70 [In Persian].
  - Mohammad, I.SH. (2007). *Text Linguistics*. Cairo: Maktaba-Aladab [In Arabic].
  - Nazari, A.R. & Kh. Parvini & K. Rooshanfekar & F. Aghagholzadeh (2012). "Text linguistics and cohesion in arabic primitive viewpoints of syntax, rhetoric and criticism". *Adab Arabi Journal*. No. 3. pp. 83-112 [In Persian].
  - Qasim, R.Z. (2002). *Technicality of Arabic Expression*. Bierut: Dar-o-Almarifa [In Arabic]
  - Qayyas, L. (2009). *Text Linguistics. Theory and Practice*. Cairo: Maktaba-Aladab [In Arabic].
  - Sabihi, M.A. (2008). *Introduction in Text Linguistics & Apply Domains*. Cairo: Arabic house of Sciences-Nashiron [In Arabic].
  - Sharshar, A. (2006). *Literary Discourse Analysis & Issues of Text*. Damascus: Arab Writers Union [In Arabic]
  - Thamer, F. (1994). *Second Language (in Issues of Approach & Theory & Term in Criticism Discourse)*. Casablanca: Arab Cultural Centre [In Arabic].
  - Van Dijk, T.A. (2001). *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction*. Translated by: Bihary H.S. Cairo: Dar-o-alqahera Lilkitab [In Arabic].
  - Wawrzyniak, Z. (2003). *Introduction to Text Linguistics, Problems of Text construct*. Translate By: Bihary, H.S. Cairo: Almokhtar Corporation [In Arabic].
  - Zannad, A. (1993). *Texture of Text*. Casablanca: Arab Cultural Centre [In Arabic].